

SPIEGEL VAN HET HEMELHUIS

De wisselwerking tussen woonideaal en sociale rollen bij de Belgische Boerinnenbond (1907-1940)

Mirror of the House in Heaven. The interaction between the ideal of dwelling and social roles in the Farmer Women's Association (1907-1940) in Belgium

This article addresses the issue of how the Farmer Women's Association in Belgium dealt with the complex modernisation of rural life during the interwar years. By trying to get control over the process of modernisation, the Association defined and communicated social roles to its female members. These roles were related to norms on dwelling culture and domesticity. Different discursive fields within the organisation (technical, architectural, moral, social, religious) were interconnected and associated with these norms.

Nazareth! [...] telkens als ik dat woord hoor, brengt het me vóór den geest een stil lief plekje op een heuvel, met wit gekalkte huizekens [...]. In een van die eenvoudige woningen huisde de H. Familie. Neen, 't is er niet rijk, maar men ziet toch dadelijk dat een werkzame vrouwenhand er gezelligheid weet te brengen, want alles ademt er rust en vrede. De blanke muren, de weelderige wijnranken, de bloemekens in 't venster, het kleine hofke rondom, 't is alles zoo goed verzorgd, zoo goed in orde, dat men al aanstonds de verzekering krijgt, dat die uitwendige netheid wel de uitstraling zal zijn der reinheid, die heerscht in het huis zelf. Nog eens, neen we zien er geen weelde in Jozef's gezin. Maar weelde ook, och, wat kan die bijdragen tot gezelligheid en zalige intimiteit eener woning? [...] Als onze Vlaamsche dichter zijn eenig schoon 'Hemelhuis'¹ neerschreef, [...] stond] vóór zijn verbeelding het kraaknette huisje van den landman, in orde gehouden door zijn bezorgde levensgezellin, 'het zonnig licht dat door zijn woning speelt', opgevroolijkt door den reinen blijen lach der kinderen.²

1. Dit gedicht van René De Clercq werd regelmatig gezongen na voordrachten van de Boerinnenbond over huiselijkheid. Zie: 'Onze Boerinnendagen', in: *De Boerin* (verder *DB*) 5 (1925) 68 e.v., 'Verbondsdag voor katholieke vrouwen en meisjes te Antwerpen op 21 Paaschdag', in: *DB* 5 (1929) 123.

2. H.V.H., 'Door hun woning speelt een zonnig licht', in: *DB* 1 (1930) 3.

Tijdens het interbellum verschenen in *De Boerin*, het maandelijks ledestijdschrift van de Belgische Boerinnenbond, moraliserende stukjes waarin het 'Hemelhuis' van de Heilige Familie als landelijk woonideaal werd voorgesteld. Belangrijke zedelijke en sociale waarden zoals 'eenvoud', 'netheid', 'reinheid', 'gezelligheid' en 'werkzaamheid' werden via een religieuze beeldtaal betrokken op het wonen. Deze stukjes laten niet alleen toe het woonideaal van de Boerinnenbond te schetsen. Ze waren tegelijk richtinggevend voor een aantal sociale rollen die de boerin moest vervullen als lid van de organisatie. De Boerinnenbond was niet de enige organisatie die tijdens het interbellum nieuwe woonnormen naar haar achterban communiceerde. Internationale literatuur wees op diverse soorten bewegingen en organisaties die tussen de twee wereldoorlogen actief waren op het domein van de wooncultuur van verschillende sociale groepen.³

In deze bijdrage pogen wij de specificiteit van het discours van de Boerinnenbond te begrijpen door 'van binnenuit' te onderzoeken hoe de middenveldorganisatie het thema van het wonen inpaste in haar ideologie en organisatiepraktijk en hoe ze op die manier een antwoord probeerde te formuleren op de moderniteit. We trachten te onderzoeken hoe normen en rolpatronen werden gecommuniceerd via metaforen die betekenissen gaven én ontleenden aan verschillende opvoedingsdomeinen, met specifieke aandacht voor het domein van het wonen. Het is vanuit deze invalshoek dat het ledenblad van de Belgische Boerinnenbond wordt onderzocht vanaf de oprichting van de organisatie tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Het ledenblad heeft vooral zeggingskracht als normatieve bron en niet als een weergave van feitelijke woontoestanden.

De structuur van dit artikel is geïnspireerd op de rubriekindeling van *De Boerin*. Vanaf 1927 was het blad ingedeeld in rubrieken als 'Godsdienstig leven', 'In en om de woning',⁴ 'In en om de boerderij' en 'Gildeleven'. Deze titels kan men beschouwen als verschillende sociale en ruimtelijke sferen in de leefwereld van de landbouwster. Men kan ze ordenen volgens een systeem van schaalniveaus, gaande van de meest intieme en private sfeer (vertrekkend van het eigen lichaam) tot de publieke sfeer in de parochie. Elk van de rubrieken omvatte een aantal opvoedingsterreinen. Het thema van het wonen vormde hierin een rode draad. Specifieke gedragscodes voor de landbouwster werden eraan vastgeknoopt en via metaforen werd betekenis gegeven aan de rolpatronen.

3. Zie bijvoorbeeld: Matrix, *Making Space. Women and the Man Made Environment* (London 1984); Ruth Oldenziel en Caroline Bouw (eds.), *Schoon Genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998* (Nijmegen 1998); Martine Segalen, 'The *Salon des Arts Ménagers*, 1923-1983: A French Effort to Instil the Virtues of Home and Norms of Good Taste', in: *Journal of Design History* 7 (1994) 267-275.

4. Soms ook aangeduid met de titel 'Huiselijk Leven'.

Boerinnenbond: ontstaan

Om te begrijpen waarom de Boerinnenbond zoveel belang hechtte aan het wonen, moeten we teruggaan naar de ontstaansgeschiedenis van de organisatie. In 1890 was de Belgische Boerenbond opgericht nadat internationale concurrentie de Belgische landbouw in een zware crisis had gebracht. Deze crisis leidde vanaf het einde van de negentiende eeuw tot een plattelandsvlucht die Katholieke politici verontrustte. Zij waarschuwden voor de dreiging van het groeiend stedelijk socialisme en profileerden zich als de verdedigers van de landbouw.⁵ Via de modernisering van de landbouw hoopten ze de plattelandsvlucht te keren. Na een decennium actievoeren groeide echter het besef dat de modernisering en ‘verheffing’ van de boerenstand ook via de vrouw moest gebeuren. Paul De Vuyst, ambtenaar op het ministerie van landbouw, nam hiervoor enkele initiatieven. De Boerenbond speelde hier onmiddellijk op in onder de persoon van Eduard Luytgaerens, de algemeen secretaris en proost van de Boerenbond. Hij vond dat een parochiale boerinnengilde een noodzakelijke aanvulling was van een parochiale boerengilde. In 1907 stichtte hij de eerste boerinnengilde.⁶ Volgens de statuten van de Boerinnenbond moesten de leden ‘den godsdienst, het huisgezin en den eigendom erkennen als de grondslagen der samenleving en naar deze overtuiging handelen’.⁷ Het is binnen deze algemene doelstellingen dat de sociale rollen voor de boerin en de normen over wonen werden geformuleerd.

In 1911 werd de Belgische Boerinnenbond opgericht om de overkoepelende werking van de lokale gilden te coördineren. Luytgaerens, die de statuten opstelde, hield veel zeggingskracht in de Boerinnenbond. De echtgenote van de Boerenbondvoorzitter, Louise Helleputte-Scholaert, werd voorzitter van de Boerinnenbond. Naarmate de Boerinnenbond groeide, kreeg ze meer eigen personeelsleden. In 1913 werd een andere priester, August Van Olmen, tot bestuurder en proost van de Boerinnenbond benoemd. Hij vertegenwoordigde de Boerinnenbond in de Hoofdraad van de Boerenbond. In 1914 werd Albertine Willems als eerste administratief personeelslid van de Boerinnenbond aangesteld, spoedig bijgestaan door Maria Lemaire die onder de naam ‘Matant’ publiceerde in *De Boerin*. In 1923 werd Willems ontslagen omdat ze onvoldoende gehoorzaamde aan de top van de Boerenbond. Ze werd vervangen door Jeanne Cardijn. Cardijns invloed was onuitwisbaar. De top van de

5. Leen Van Molle, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990* (KADOC-Studies 9 Leuven 1990) 21-45; Leen Van Molle, Beeldvorming en politiek omtrent landbouw en platteland, heden en verleden (Ongepubliceerde paper ICAG Symposium Leuven 2002) 5-6.

6. Annie Lauwers, *De Boerinnenjeugdorganisatie, een kind van haar tijd. Ontstaan en groei (1911-1930)* (Licentiaatsverhandeling Geschiedenis Katholieke Universiteit Leuven 1985).

7. Kan. E. Luytgaerens, ‘De Belgische Boerinnenbond’, in: *DB* 7 (1911) 62.

Boerinnenbond bestond dus uit een katholieke elite die sterk onder invloed stond van de top van de Boerenbond. De Boerinnenbond probeerde haar leden te bereiken via het ledenblad, de lokale vergaderingen, studiedagen voor lokale opziensters, acties voor het landbouwhuishoudkundig onderwijs en via diverse andere activiteiten.⁸

Na de Eerste Wereldoorlog zette de modernisering zich verder door in Vlaanderen. In de organisatie van de landbouw en in het huishouden werd het moderniseringsproces ingrijpend gevoeld. Technische realisaties zoals elektriciteit, centrale verwarming en stromend water kenden voor het eerst toepassing op bredere schaal. Moderne rationele concepten als *efficiency* veroverden een vaste plaats in de landbouw en het huishouden.⁹ In deze context situeert zich de ‘Beweging ter verfraaiing van het landleven’.¹⁰ Deze groep katholieke intellectuelen promootte de technisch-rationele modernisering van het landbouwbedrijf en liet tegelijkertijd haar invloed gelden op de Belgische landbouwpolitiek. Ze koppelde de modernisering van het landbouwbedrijf aan de promotie van een stilistisch traditionalisme. Volgens Leen Van Molle waren modernisering, mechanisering en comfort binnen de Boerenbond geoorloofd, ‘zolang ze in verhouding bleven tot de eigenheid van de boerenstand’.¹¹ Hiermee werd uitgesproken afstand genomen van de geseculariseerde amusementscultuur die tijdens de jaren twintig langzaam vanuit de stad het platteland bereikte.

Hooggeplaatste katholieken die actief waren in het bestuurlijk kader van de Boerinnenbond en de overkoepelende Boerenbond, startten vanaf de jaren twintig een opvallend offensief met als inzet het behoud van het eigen karakter van de katholieke boerenstand.¹² Die zou van een andere – moreel hogere – orde zijn dan de degenererende arbeidersstand in de steden.¹³ De top van de

8. Zie: Leen Van Molle, *Ieder voor allen*, 191; Chris Goethals, *De Belgische Boerinnenbond, 1921-1940* (Licentiaatsverhandeling Geschiedenis Katholieke Universiteit Leuven 1979).

9. Hierover zijn recent in België een aantal verkennende studies ondernomen: Jo Buijs, *De rationalisatie van het huishouden in het interbellum in België: De rol van het huishoudonderwijs* (Licentiaatsverhandeling Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening Katholieke Universiteit Leuven 2003); Sofie De Caigny, “‘We’re Building a New Home!’ The significance of the domestic sphere among working-class women in Flanders during the interwar years’, in: *Home Cultures* (te verschijnen voorjaar 2005); Hilde Heynen en Anke Van Caudenberg, ‘The Rational Kitchen in the Interwar Period in Belgium: Discourses and Realities’, in: *Home Cultures*, 1 (2004), 23-50.

10. Pieter Uyttenhove, ‘Internationale inspanningen voor een modern België’, in: Marcel Smets (ed.), *Resurgam. De Belgische wederopbouw na 1914* (s.l. 1985) 40.

11. Leen Van Molle, *Katholieken en landbouw. Landbouwpolitiek in België, 1884-1914. Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series B, Vol. 5* (Leuven 1989) 346.

12. Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (KADOC-Studies II Leuven 1990) 99-133.

13. Catherine Mougenot en Marc Mormont, *L’invention du rural* (Brussel 1988) 33.

bond zag het als haar plicht om de positieve beeldvorming over het boerenleven te internaliseren bij de landelijke bevolking. Zo zou de eigenwaarde en de 'standsfierheid' bij de plattelandsbevolking toenemen. Voor de realisatie van een groter standenbewustzijn bij de plattelandsbevolking putte de Boerinnenbond uit het bestaande arsenaal van stedelijke tegenbeelden. Logischerwijze stonden de noties 'boerenbevolking' en 'boerenstand' centraal in het discours. De spreekwoordelijke 'boerenbuiten' vormde het decor. In de beeldvorming werd de stad bedolven met alle zonden van de wereld. Voor het platteland daarentegen werden idealiserende, romantische en idyllische beelden naar voren geschoven, die nadrukkelijk betekenis haalden uit hun niet-stedelijk karakter.¹⁴

Het wonen vormde uitdrukkelijk een thema in dit ideologische offensief. Via diverse kanalen bereikten de woonnormen van de Boerinnenbond de huiskamers van vele Vlaamse landelijke gezinnen. In de eerste plaats was er het ledenblad dat bij haar ontstaan in 1907 op minder dan 10.000 exemplaren werd verspreid, maar waarvan de oplagen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren gestegen tot bijna 120.000.¹⁵ Ten tweede werden de normen ook verspreid via de verschillende geleidingen in de organisatiepraktijk van de Boerinnenbond. Onder het overkoepelende nationale bestuur waren de provinciale afdelingen werkzaam, die de parochiale gilden onder zich verzamelden. Binnen elke parochiale gilde waren er wijkmeesteressen die persoonlijk de leden bezochten. De genese van de normen verliep dus overwegend volgens een *trickle-down* proces en de normen bereikten de basis via een getrappt systeem. Dit liet de Boerinnenbond toe om haar normen wijd te verspreiden over het platteland. Tegelijkertijd betekende het de zwakte van het organisatie-model aangezien de centrale dienst geen volledige controle had over wat door de wijkmeesteressen uiteindelijk aan de leden werd gecommuniceerd.

In elk geval moeten de beslissingen aan de basis ook de top van de organisatie hebben bereikt via de verslagen van vergaderingen die naar de centrale dienst werden gezonden. Waarschijnlijk zullen praktijken aan de basis dus ook het discours aan de top hebben beïnvloed. In het vertoog over wonen trok de bestuurlijke top echter bovenal van leer tegen slechte woonpraktijken. Hierin lezen wij een groot verschil met allerhande groeperingen zoals huisvrouwenverenigingen en consumentenorganisaties die tijdens het interbellum in diverse landen opkwamen en die eveneens bemiddelden tussen mo-

14. Lut Pil, 'Landelijkheid als beeld en tegenbeeld', in: Lut Pil (ed.), *Boeren, burgers en buitenlui. Voorstellingen van het landelijk leven in België vanaf 1850*. (Leuven 1990) 33-54.

15. *De Boerin* was aanvankelijk het ledenblad van de gilde van Borsbeke. Slechts vanaf het zesde nummer van de derde jaargang (1911) werd het echt het ledenblad van de Belgische Boerinnenbond. Zie: Els Flour e.a., *Bronnen voor vrouwengeschiedenis in België. Deel II. Repertorium van de feministische en vrouwenpers (1830-1994)* (Brussel, 1995).

derne vernieuwingen en traditionele woonpraktijken. Zij hanteerden veeleer een onderhandelingsstrategie. In tegenstelling tot de Boerinnenbond beschouwden zij hun doelpubliek als meer evenwaardige gesprekspartners.¹⁶

In de woonnormen werd de boerin er vooral toe aangezet om de waarden van de katholieke boerenstand uit te dragen in de wijze waarop haar gezin woonde. De Boerinnenbond stond de landbouwster in deze sociale opdracht in raad en daad bij. Ze communiceerde de raadgevingen door er sociale rolmodellen aan te koppelen. De boerin zou in haar opdracht slagen wanneer ze zich aan al deze rolmodellen zou spiegelen. De sociale rollen hadden betrekking op de boerin als (1) verantwoordelijke voor de gezondheid van de gezinsleden, (2) echtgenote, (3) familiemoeder, (4) raadgeefster voor de boer, (5) lid van de boerinnengilde en (6) als vertegenwoordigster van de katholieke boerenstand.

Afb. 1 'Waschtafels' van de Belgische Boerinnenbond: 1929, De Boerin, 11 (1929) 263.

Sociale rollen voor de boerin: Verantwoordelijke voor de gezondheid van lichaam en ziel

Om het wonen op het platteland aangenamer en aantrekkelijker te maken om op die manier de stadsvlucht tegen te gaan, moesten in de eerste plaats de erbarmelijke toestanden op het vlak van de hygiëne worden weggewerkt. Aan het begin van de twintigste eeuw bestond het dagelijks toilet van de meeste mensen slechts uit het wassen van de handen en het gezicht. Er was zowel een gebrek aan mogelijkheden (zeep en stromend (warm) water) als een gebrek aan kennis van de grondbeginselen van een goede hygiëne.¹⁷

16. Marja Berendsen en Anneke van Otterloo, 'Het 'gezinslaboratorium'. De betwiste keuken en de wording van de moderne huisvrouw', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23 (2002) 301-322; Liesbeth Bervoets en Ruth Oldenziel, 'Vrouwenorganisaties als producenten van consumptie en burgerschap 1880-1890', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23 (2002) 273-300. In Vlaanderen bleek dat ook meer het geval voor de stedelijke arbeidersgroepen, zie: De Caigny, 'We're Building a New Home!'; Sofie De Caigny, 'Cellulles Blanches'. Normen en gebruiken van sanitaire installaties in de woning tijdens het interbellum in Vlaanderen' (Paper Joint Doctoral Seminar. Theory & History of Architecture Louvain-la-Neuve 2004).

17. Eefje De Ceulaer, *Proper is gezond. Lichaamsverzorging in het interbellum aan de hand van vrouwentijdschriften* (Licentiaatsverhandeling Geschiedenis Katholieke Universiteit Leuven 1998).

In landelijk Vlaanderen namen de Boeren- en Boerinnenbond het voortouw in het bewustmakingsproces rond nieuwe hygiënische normen. De Boerenbond legde zich toe op de voorziening van water en elektriciteit en op de betekenis van hygiëne voor het landbouwbedrijf. De Boerinnenbond nam veeleer de persoonlijke hygiëne voor haar rekening. In de eerste plaats werd in *De Boerin* het belang van een propere huid uitgelegd.¹⁸ Het wassen werd stap voor stap uitgelegd: elke avond moesten aangezicht, hals, borst, armen en handen worden gewassen zodat 's morgens enkel het gezicht moest worden opgefrist. De gedetailleerde en hoogst pedagogische beschrijvingen van het wassen doen vermoeden dat het merendeel van de lezers daar niet mee was vertrouwd. Naast de dagelijkse wasbeurt raadde men aan om wekelijks een bad te nemen en tweewekelijks het haar te reinigen.¹⁹

Dit hygiëneoffensief van de Boerinnenbond werd grotendeels opgebouwd rond de 'waschtafel' die kort na de Eerste Wereldoorlog in het ledentijdschrift werd geïntroduceerd (zie afb. 1-3).²⁰

Het sanitaire meubel bestond in essentie uit een tafel, waterkan, waterbekken en een aantal instrumenten voor lichaamshygiëne. Het eenvoudige concept moest garanderen dat elke boerin zelf een dergelijke opstelling kon realiseren. Er werd een ware handleiding gegeven voor het installeren en het onderhouden van de wastafel waarin elke handeling verwees naar specifieke aspecten van de lichaamsverzorging.

Afb. 2 'Eenvoudige waschtafel', *De Boerin*, 3 (1930) 78. Zie ook: *Ziekenverpleging*, (1939) 27.

Afb. 3 *De Boerin*, 5 (1938) 5 (febr.), 135.

18. *DB* 8 (1924) 116-117 en *DB* 11 (1924) 167-168.

19. *DB* 8 (1923) 118-121.

20. Deze wastafel was een wezenlijk onderdeel van de slaapkamer van de rijke burgers op het einde van de negentiende eeuw. Zie: Gisela Reineking van Bock, *Bäder, Duft und Seife. Kulturgeschichte der Hygiene* (Keulen 1976) 76.

De installatie van de wastafel activeerde en ondersteunde het dagelijkse wasen.

Bij de eerste vermelding in 1919 werd aangeraden de wastafel ‘ergens in een hoekje van ’t achterhuis of de moeshof’ te installeren.²¹ De wasgelegenheden werden dus collectief opgevat waarbij de oudste dochter de verantwoordelijkheid kreeg om de wasplaats proper te houden en het water te verversen. In een artikel uit 1922 leek men van het idee van de collectieve wasplaats af te stappen. De wastafel kreeg een plaats in de slaapkamer van de boerin. Vanaf het midden van de jaren twintig werd een dergelijke wastafel onmisbaar geacht in elke slaapkamer.²² In alle afbeeldingen van modelslaapkamers van de Boerinnenbond was de installatie prominent aanwezig (zie afb. 4-5).²³

De verschuiving van een familiale naar een persoonlijke wastafel kaderde in de uitvinding van de persoonlijke privacy, een proces dat aanving in de negentiende eeuw en dat zich tijdens het interbellum versneld verder zette.²⁴ In *De Boerin* werd herhaaldelijk gewezen op het persoonlijk karakter van de kam, de handdoek en het overige wasgerief.²⁵ Aan het proces van groeiende privatisering van de lichaamsverzorging lagen morele overwegingen ten grondslag.²⁶ ‘Te veel volk in één kamer is ongezond; het is ook gevaarlijk voor de goede zeden’.²⁷ De morele objectieven kwamen het sterkst naar boven in de aandacht voor de persoonlijke hygiëne van ongehuwde meisjes. Zij moesten zich aan de strengste normen van zindelijkheid en discretie houden. Het ideaal dat met deze reinheidsnormen werd vooropgesteld, was van een hogere orde:

Wij [...] willen reine, frissche meisjes zijn! Rein en edel naar binnen. Rein en ordelijk naar buiten! Wij willen gezonde, krachtige, levenslustige meisjes zijn, bekwaam om ons talrijk en zwaar werk met vreugde te verrichten!²⁸

De vormgeving van de wastafel in de meisjeskamer lijkt strenger dan die in andere slaapkamers (bijvoorbeeld geen gebruik van textiel). Het geheel was sober en ascetisch. Op alle afbeeldingen lijken symmetrie en orde cruciaal: elk

21. Gusta, ‘Een brief uit ’t Walenland’, in: *DB* 7 (1919) 101.

22. C.C., ‘De groote Kuisch vóór Paschen’, in: *DB* 3 (1926) 70-71.

23. Zie ook: *DB* 5 (1929) 105 en *DB* 11 (1929) 264.

24. Rudi Laermans en Carine Meulders, ‘Gezond wonen: de woning als lichaamsmachine’, in: André Loeckx e.a., *Wegwijs Wonen* (Leuven 1993) 47.

25. F., ‘De goede huishoudster (vervolg)’, in: *DB* 3 (1910) 26; Matant, ‘De Slaapkamer’, in: *DB* 11 (1929) 262-264; Matant, ‘Nog iets over de slaapkamer’, in: *DB* 12 (1930) 365-366.

26. Mark Wigley, ‘Zonder titel. De behuizing van gender’, in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 2 (1998) 183; Georges Vigarello, *Histoire des pratiques de santé. Le sain et le malsain depuis le Moyen Âge* (Parijs 1999) 263.

27. ‘De slaapkamer’, in: *DB* 1 (1929) 8-10.

28. ‘Lichaamsreinheid’, in: *DB* 5 (1938) 134-135.

Afb. 4 Modelslaapkamer van de Belgische Boerinnenbond: 'Een eenvoudige en smaakvolle slaapkamer voor boerenmeisje', *De Boerin*, Jubelnummer 1911-1936, (1936) 12.

Afb. 5 'Modelziekenkamer', *Ziekenverpleging*, (1939) 6.

voorwerp had zijn plaats om mee het idee van reinheid te ondersteunen.²⁹ Er bestonden ook inventarissen van verplichte en te mijden accessoires.³⁰ De soberheid van de meisjeskamervariant werd expliciet verbonden met een zeer streng moreel discours.

Na de wastafel was de introductie van een gespecialiseerde 'badkamer' de volgende stap in de ontwikkeling van het sanitair. In *De Boerin* werd er pas op het einde van de jaren dertig voor het eerst uitleg verstrekt over warmwaterbaden en moderne waterleidingssystemen.³¹ Deze nieuwe installaties maakten het collectieve gebruik van het sanitair weer noodzakelijk. Aan de andere kant werd het principe aangehouden dat de boerendochter zich in een aparte ruimte hoorde te wassen. Als oplossing werd voorgesteld om het bad met warmwaterinstallatie in het 'waschhuis' te plaatsen.³² Op langere termijn werd erop aangedrongen om na te denken over 'een afzonderlijk plaatsje als badkamertje'.³³ De intimiteit van het lichaam veroverde definitief een plaats in de ruimteverdeling van de woning.³⁴ De Boerinnenbond nam de idee om aparte badkamers te creëren weer op na de Tweede Wereldoorlog. Dit was opmerkelijk later dan de rijkere burgerij en de meer gegoede arbeiders in de stad.³⁵ Deze relatief late aandacht van de Boerinnenbond voor de badkamer

29. Mayriam Daru en Henriette Lakmaker, 'Een verborgen eiland in het verborgen continent. Een historiografische verkenning van de geschiedenis van de huishoudelijke arbeid', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 4 (1993) 396.

30. Zie: *DB* 6 (1938) 162.

31. 'Nog over badinrichting', in: *DB* 10 (1938) 268. en 'Waterverdeling op de boerderij', in: *DB* 12 (1938) 321-323.

32. 'Lichaamsreinheid', in: *DB* 7 (1938) 190-191.

33. 'Nog over badinrichting', in: *DB* 10 (1938) 268.

34. Vigarello, *Histoire des pratiques de santé*, 260.

35. *De Boerenwoning. Voordracht in de Boerinnengilden. 3de termijn* (Leuven 1945).

wekt weinig verwondering, rekening houdend met de achterstand in de voorziening van stromend water op het platteland ten opzichte van de stad. Onderzoek in Nederland wees alvast uit dat de behoefte aan een badkamer zich vanuit het meest verstedelijkte gebied – *in casu* Amsterdam – verspreidde over de rest van het land.³⁶

Uit de strenge raadgevingen omtrent persoonlijke hygiëne blijkt dat er over het lichaam een zekere schroom bestond. Het hygiënisch vertoog werd gekoppeld aan zedelijke en religieuze waarden: de afscherming van het lichaam voor het oog van de huisgenoten diende een duidelijk moreel en christelijk doel.³⁷ Broers en zussen mochten nooit samen aan de badkuip staan; naar elkaar kijken was taboe. De grens tussen zedigheid en gezondheid was dun. Zelfcontrole werd het motto van een gezonder en meer zedig leven.³⁸ Het was de taak van de boerin haar kinderen deze zedigheid ten aanzien van de lichaamsverzorging van jongs af aan te leren. Zij moest ervoor zorgen dat het gevoel van verplichting tot reinheid zou plaatsmaken voor een meer inwendige drang om mooi, proper en zedelijk te zijn.³⁹ De Boerinnenbond stelde de boerin verantwoordelijk als de bewaakster van het lichaam en de ziel van de plattelandsfamilie. Hierbij karakteriseerde ze reinheid als typisch landelijk. Nochtans probeerden zowel katholieke als socialistische organisaties op hetzelfde moment en met gelijkaardige argumenten de stedelijke arbeiders te overtuigen van de noodzaak van een strenge lichaamshygiëne.⁴⁰

Echtgenote in het vaderhuis

In het hygiënische pleidooi werd de boerin verantwoordelijk gesteld voor de gezondheid van haar eigen lichaam en die van haar huisgenoten. Zij werd hierin steeds aangesproken als gehuwde vrouw. Het huwelijk was inderdaad het tweede schaalniveau dat de sociale identiteit van de boerin gestalte gaf. Het huwelijk was geënt op het woonhuis. Als echtgenote moest de boerin het huiselijk geluk nastreven en de vrede in huis bewaren. In het ledenblad werden huwelijk en huis als metaforen voor elkaar gebruikt.⁴¹ Het huwelijk was een

36. Peter Van Overbeeke, *Kachels, geisers en formuizen. Keuzeprocessen en energieverbruik in Nederlandse huishoudens 1920-1975* (Hilversum 2001) 144.

37. Deze these wordt eveneens uitgewerkt in Mary Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (Londen 1969).

38. De Boerinnenbond merkte op dat het geloof geen uitvlucht mocht zijn om aan de hygiënevoorschriften te verzaken. *DB II* (1924) 167-168.

39. Karel Velle, *Lichaam en hygiëne. Naar de wortels van de huidige gezondheidskultuur* (Gent 1984) 34.

40. De Caigny, "Cellulles Blanches".

41. E., 'Om voor te dragen op een huwelijksfeest', in: *DB I* (1930) 22.

gebouw dat op stevige grondvesten moest worden verankerd en voortdurend met de grootste zorg moest worden benaderd. In *De Boerin* werd ervoor gewaarschuwd dat sommige ‘huwelijksgebouwen’ zouden ‘instorten’ door een zonde tegen de liefde. Veel meer huwelijken zouden echter ‘bouwvallig worden en vroeg of laat in puin vallen, door vele kleine, dagelijksche, voortdurende tekortkomingen aan de liefde’.⁴² In tegenstelling tot de andere sociale rollen van de boerin werd de precieze *locus* waar het ‘echtelijke leven’ moest plaatsvinden vrijwel nooit expliciet vernoemd: verwijzingen naar het echtelijke bed zijn niet te vinden.⁴³ We herkennen dezelfde schroom over seksualiteit als over het lichaam.

Hoewel het zelden letterlijk werd uitgesproken, vatte de Boerinnenbond het huwelijk patrilokaal op. Dit betekent dat de boerderij in het bezit was van de man en dat de vrouw bij hem kwam inwonen. Het was veeleer uitzonderlijk dat een man ‘introude’.⁴⁴ Het huis was bijgevolg een ‘vaderhuis’.⁴⁵ De taak van de echtgenote bestond erin om het huis(houden) daadkrachtig en succesvol te beheren. De hoofdbekommernis van de Boerinnenbond bestond erin boerinnen te vormen ‘die in staat [waren] aan hare mannen een aange-naam thuis te verschaffen’. De echtgenote werd het ‘sieraad van haar huis’ of het ‘allerschoonste meubel’ genoemd.⁴⁶ Dan pas zouden ze kunnen genieten van ‘huiselijke vrede’ en ‘waar huwelijksgeluk’.⁴⁷ Door de patrilokale organisatie moest de jonggehuwde boerin zich actief het huis eigen maken. Dit werd geformuleerd als zich ‘een “te huis” maken waaraan ge u gehecht voelt’.⁴⁸

De verantwoordelijkheid voor een geslaagd huwelijksleven werd bij de vrouw gelegd. Doordat het huwelijk een verbintenis was die met de zegen van God was bekrachtigd, werd deze verantwoordelijkheid met religieuze argumenten onderbouwd. De boerin moest ‘in de schaduw van het kruisbeeld aan de haard’ aan de ‘heiliging’ van het huwelijk werken met de echtgenoot.⁴⁹ In het verlengde van het huis dat een ‘hemelhuis’ moest zijn, was Sint-Anna het uitgesproken rolmodel voor de ‘volmaakte echtgenote’.⁵⁰ Vooral in de aan

42. Matant, ‘Brief van Matant’, in: *DB* 10 (1937) 202-204.

43. In het ledenblad van de Katholieke Arbeidersvrouwen werd in dezelfde periode evenmin een afbeelding van het bed gevonden. Het bed werd wel vermeld als metafoor voor een goed huwelijk in de tentoonstelling ‘Wij bouwen een Nieuwe Thuis’ in 1939. (De Caigny, ‘We’re Building a New Home!’).

44. R., ‘t Boerinnenverstand’, in: *DB* 5 (1925) 68.

45. M.L., ‘Ons Huis’, in: *DB* 5 (1919) 67-68.

46. M., ‘Over huiselijk geluk. De liefdevolle huisvrouw’, in: *DB* 8 (1927) 183; N.N., ‘Jongens, kijkt uit uw oogen’, in: *DB* 10 (1920) 158.

47. ‘Voor de vrouwen. Aan Verloofden’, in: *DB* 10 (1912) 136.

48. M.L., ‘Ons Huis’, in: *DB* 8 (1919) 113.

49. Matant, ‘Opvoeding thuis’, in: *DB* 3 (1936) 77-78.

50. H.V.H., ‘De Sterke Vrouw’, in: *DB* 7 (1930) 194. Zie ook: H.V.H., ‘In Vrede en Vroomheid’, in: *DB* 7 (1924) 97-98.

haar gewijde julimaand werden de huiselijke huwelijksplichten in de verf gezet:

Wanneer de H. Anna, als jonggehuwde het ouderlijk dak verliet om nu voortaan aan de zijde van haren man door 't leven te gaan, verstond zij ten volle den plicht dien het huwelijk haar oplegde. [...] Zij wist immers dat in een wanordelijke, slordige woning geen vrede heerschen kan en in zulk onhebbelijk midden onmogelijk de man gaarne verblijven wil. [...] Gaat, gij vrouwen, bij haar ter schole. Gij kunt er zooveel leeren.⁵¹

De vaak aangehaalde spreuk 'De vrouw bouwt het huis of breekt het tot gruis' erkende echter tegelijkertijd de macht van de vrouw.⁵² 'Duizend omstandigheden komen er voor in het huwelijksleven, waarin de vrouw zoo machtig haar invloed kan doen gelden'.⁵³ De balans tussen plicht en macht sloeg echter door naar plicht: de vrouw moest zich in dienst stellen van de man. Deze hiërarchie was tijdens het interbellum ook typisch voor andere katholieke instanties. Binnen de Boerinnenbond werd zij echter ook op organisatorisch vlak gevoed: de organisatie kon in haar beleid wel eigen accenten leggen, maar was bovenal een onderdeel van de overkoepelende Boerenbond, die de werking naar vrouwen steeds kon controleren.

Familie moeder in de woonkeuken

De rollen van echtgenote en moeder vonden beide plaats binnen het sociale kader van de familie. Leden van de familie werden 'huisgenooten' genoemd. Er bestond dus een duidelijk verband tussen de familie en het woonhuis. Bijgevolg viel de moederrol als 'bestierster' van de familie samen met die van de huishoudster als organisatrice van het huis(houden). De Boerinnenbond hield, conform de samenlevingsvormen op het platteland, rekening met de *extended family* als familietype.⁵⁴ Voor het wonen impliceerde dit dat er op een soepele wijze met het ruimtegebruik moest worden omgesprongen. Dit was in het bijzonder het geval in de periode kort na de Eerste Wereldoorlog. Door de woningschaarste woonden vele jonggehuwden dan bij familieleden in.⁵⁵ Ook de moeilijke bereikbaarheid van artsen en ziekenhuizen op het platteland sti-

51. H.V.H., 'Een niet te vergeten dag in de Julimaand', in: *DB* 7 (1923) III-III2.

52. *DB* 2 (1932) 36; 'Voor trouwlustige meisjes', *DB* 3 (1919) 32; Matant, 'Over huwelijks-geluk', in: *DB* 5 (1936) 140.

53. Matant, 'Over huiselijk geluk', in: *DB* 4 (1930) III-III4.

54. De organisaties die zich tot een stedelijk publiek richtten, gingen uit van het kerngezin. Zie bijv. voor de Katholieke Arbeidersbeweging: De Caigny, 'We're Building a New Home!'

55. M.L., 'Ons Huis. De gehuurde woning', in: *DB* 9 (1919) 128.

muleerde een soepel ruimtegebruik in de boerenwoning: meer dan eens werd een kamer omgebouwd tot ziekenkamer. De boerin werd hierbij aangesproken als verzorgster van inwonende zieken. Hiervoor werden specifieke hygiënische richtlijnen en vereisten gecommuniceerd.⁵⁶

De belangrijkste taak van de vrouw in het huis was om de woning tot een aangename verblijfplaats voor de andere gezinsleden te maken.⁵⁷ Een goede vervulling van deze taak zou de familie samenbrengen en het huiselijk geluk ten goede komen. Het centrale verzamelpunt voor de familie was de woonkeuken. *De Boerin* ging ervan uit dat de combinatie woonkamer-keuken typisch was voor de boerenwoning. In 1927 liet de Boerinnenbond een modelkeuken bouwen, die duidelijk als woonkeuken was geconcipeerd (zie afb. 6-8).

Nochtans is het bijna ondenkbaar dat de top van de Boerinnenbond vanaf de jaren dertig niet op de hoogte zou zijn geweest van de rationele keuken.⁵⁸ Toch zweeg zij hierover in alle talen in haar ledenblad, in tegenstelling tot de andere toenmalige vrouwenorganisaties in België. De Boerinnenbond gebruikte de keuken en de woonkamer als synoniem voor elkaar. Het was dáár dat de vrouw een ‘aangename’ plaats moest creëren en haar huisgenoten ‘aan de tafel binden’.⁵⁹

Als voorwaarde hiervoor, moest de boerin principes als orde, hygiëne, rationele schikking en functionaliteit hoog in het vaandel dragen. Voor de Boerinnenbond voldeden meubelen en vertrekken aan deze principes wanneer ze gemakkelijk te gebruiken en te onderhouden waren. Ze moesten met andere woorden zijn gericht op de handelingen waarvoor ze waren ontworpen. De aandacht voor reinheid – in de betekenis van proper, zedelijk en gezond – kende eveneens haar uitwerking op de inrichting van de vertrekken, die werden afgesteld op de schoonmaak ervan. Zo werden versieringen aan meubels verketterd, want krullen zouden altijd vol stof zitten.

56. H.V.H. ‘n’ Steenen Hart’, in: *DB* 3 (1922) 46-47 en *Ziekenverpleging. Uitgave van den Boerinnenbond*, Reeks c, nr. 4. (Leuven 1939) 6. Dit handboek werd tussen 1929 en 1939 minstens vijf keer herdrukt.

57. Mej. Van Hoof, ‘De jeugd in het landelijk leven’, in: *Korte inhoud der lessen gegeven op de Studiedagen van den Belgischen Boerinnenbond te Leuven op 7, 8, 9 en 10 april 1931*, 24. Zie ook: J.S., ‘Huiselijk Geluk’, in: *DB* 2 (1934) 45-46.

58. In de meeste Westerse vrouwenorganisaties werd de keuken-woonkamer vanaf de jaren 1930 geproblematiseerd, zie: Irene Cieraad, “‘Out of my kitchen!’ Architecture, gender and domestic efficiency”, *Journal of Architecture. Theme issue: Architecture, Gender, Domesticity* 7 (2002) 263-279; Susan Henderson, ‘A Revolution in the Woman’s Sphere: Grete Lihotzky and the Frankfurt Kitchen’, in: Debra Coleman e.a. (eds.), *Architecture and Feminism* (New York 1996) 221-253; Van Caudenberg en Heynen, ‘The Rational Kitchen’.

59. L. ‘Wat de Vrouw vermag (Vervolg)’, in: *DB* 2 (1921) 21-23.

Afb. 6 Modelkeuken van de Belgische Boerinnenbond, *De Boerin*, 6 (1927) 124.

Afb. 7 'De Modelkeuken der Studiedagen', *De Boerin*, 7 (1927) 167. 'Model-keukenstoof', *De Boerin*, 2 (1928) 30.

Afb. 8 'Modelkeuken', *De Boerin*, 3 (1928) 55.

In de woonkeuken leek alle leven geconcentreerd rond de kolenkachel. Tot aan de Tweede Wereldoorlog bleven kolen inderdaad de traditionele warmtebron op het platteland. De stadsbevolking kwam tijdens het interbellum reeds in aanraking met gas en elektriciteit als moderne warmtebronnen, maar in *De Boerin* werd daar nauwelijks over ge-rept.⁶⁰ De Leuvense stoof, die omwille van praktische voordelen werd aangera-den voor de boerenkeuken, was het meest structurerende element in de

keuken en functioneerde als architecturale ondersteuning voor het familie-leven. Daarnaast speelde ze een belangrijke rol in de gezelligheidsideologie: 'Geen enkel ander verwarmingstoestel is zóó geschikt om er met een groote familie warm en behaaglijk rond te zitten'.⁶¹ De Boerinnenbond stond hier-mee lijnrecht tegenover de visie van de modernistische architecten die in het interbellum het huis wilde zuiveren van 'gezellige' aankleding. Gezellig-heid leefde volgens hen 'in het hart van de mensen' en niet 'aan de wand van [hun] woning'.⁶²

60. Voor Nederland: Van Overbeeke, *Kachels, geisers en fornuizen*, 73-76.

61. 'De boerenkeuken bij winteravond', in: *DB I* (1936) 14.

62. Karina Van Herck, "'Only where comfort ends, does humanity begin'". On the coldness of avant-garde architecture in the Weimar Period', in: Gülsüm Baydar and Hilde Heynen (eds.), *Negotiating Domesticity. Spatial Productions of Gender in Modern Architecture* (London 2005) (ter perse).

Voor de Boerinnenbond was het beeld van de ‘gezellige winteravond’ met de familieleden rond de stoof een echte gemeenplaats.⁶³ Zelfs in de aanloop naar recepten werd dit idyllische tafereel opgeroepen.⁶⁴ De woonkeuken vormde dus dé *locus* voor de avondlijke gezelligheid en het was de taak van de boerin om dit aangename decor te creëren. Hierbij nam de moeder een onderdanige positie in ten opzichte van de vader. De gezelligheidsideologie werd dus gekoppeld aan genderrollen, die tegelijk een ruimtelijke vertaling kregen. Aan de hand van de ordening en schikking van de materiële leefomgeving in huis, moest de boerin een gezellige sfeer creëren, waarin de boer zou kunnen uitrusten na de dagtaak.⁶⁵ De boer had ‘recht op een gezellig “te huis” en ’t zijn onze vrouwen en meisjes die daar moeten voor zorgen’.⁶⁶ Zowel in symbolische als in letterlijke zin betekende dit het klaarzetten van de ‘gemakkelijken zetel’ voor de boer ‘achter de stoof’.⁶⁷ De Boerinnenbond sloot hiermee aan bij de opvatting dat mannen en vrouwen twee verschillende sferen bewoonden.⁶⁸ Deze idee van gescheiden sferen ontstond in de negentiende eeuw in burgerlijke kringen. Mannen hadden zich de publieke ruimte toegeëigend, terwijl vrouwen werden verbonden met het binnenhuis. Tussen de twee sferen bestond een duidelijke hiërarchie die ook de Boerinnenbond onderschreef. De vrouw zou van haar woning een veilig nest maken zodat haar echtgenoot zich na de dagtaak buitenshuis ‘kon koesteren in de warme huiselijkheid die rust en harmonie zou moeten uitstralen’.⁶⁹

Dergelijke ‘burgerlijke’ *setting* valt af te lezen uit de afbeeldingen van de modelkeuken: de zetel staat klaar naast de kachel, wachtend op de komst van de huisvader. Op twee foto’s werd een familietafereeltje uitgebeeld. De plaats aan de haard werd hier bezet door een rustende of lezende mannelijke figuur (zie afb. 7-8). De huisvrouw was afwezig in deze plaatjes, als was ze de regisseuse van het familieleven. Volgens Mies Van Moorsel beklemtonen dergelijke representaties de dienende rol van de vrouw: de statische (zittende) ruimte in de woning wordt immers bezet door de man en de kinderen, terwijl de vrouw actief moet zijn om het hen zo comfortabel mogelijk te maken.⁷⁰ Om deze ondergeschikte positie te legitimeren putte de Boerinnenbond uit het

63. Zie bijv.: ‘De boerenkeuken bij winteravond’, in: *DB I* (1936) 13 of: ‘Kunnen wij uit Holland iets leeren?’, in: *DB I2* (1933) 367-369.

64. Een Boerin, ‘Onze Keuken’, in: *DB I* (1923) 14-15.

65. Matant, ‘Ons Huis. Over stoelen en zetels’, in: *DB II* (1927) 55.

66. Matant, ‘Ons Huis’, in: *DB 6* (1927) 124-125.

67. ‘De boerenkeuken bij winteravond’, in: *DB I* (1936) 14.

68. Hilde Heynen, ‘Gender en architectuur’, Hilde Heynen e.a. (eds.), *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw* (Rotterdam 2001) 715.

69. Magrith Wilke, ‘Kennis en kunde. Handboeken voor huisvrouwen’, in: Ruth Oldenziel en Caroline Bouw (eds.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998* (Nijmegen 1998) 65-66.

70. Daru en Lakmaker, ‘Een verborgen eiland’, 416.

religieuze beeldregister. De bond stimuleerde de Mariaverering, die was verbonden met de aanbidding van de Heilige Familie.⁷¹ Dit model ondersteunde de asymmetrische verhoudingen binnen de familie. Voor de huismoeder moest het 'troostelijk' zijn om 'onder het werk te denken aan Haar, die aan denzelfden nederigen arbeid in en rondom haar kleine woning te Nazareth het grootste deel van haar leven besteedde'.⁷² Pas op het einde van de jaren 1930 kwam daar enigszins verandering in. De boer werd toen aangemaand om een actievere rol te spelen in de opvoeding van de kinderen en de Boerenbond werd zich bewust van de zware taak die ze aan de vrouwen voorschreef. Boerinnen waren immers zowel huishoudsters, moeders als landbouwsters.⁷³

'Raadgeefster van den landbouwer' op de hoeve

De rollen die aan de boerin als echtgenote en als familiemoeder werden toegeschreven, wijzen erop dat de identiteit van de boerin in grote mate door het huwelijk werd bepaald. Deze associatie ging zelfs zo ver dat het woord 'landbouwster' volgens Eliane Gubin tot diep in de twintigste eeuw werd geïnterpreteerd als de echtgenote van een landbouwer. Pas daarna gaf een eigen beroepsinvulling betekenis aan het woord. Landbouwsters werden bovendien lange tijd over het hoofd gezien in de officiële tellingen. Zo was aan het begin van de twintigste eeuw naar schatting 37 % van de werkkraft op het land vrouwelijk. De telling van 1910 registreerde echter slechts 15 % vrouwelijke arbeidskrachten op het land.⁷⁴ Ondanks het feit dat Paul De Vuyst vaststelde dat boerinnen waarschijnlijk tot 15 à 16 uur per dag werkten, was er weinig appreciatie voor hun beroepsactiviteit.⁷⁵ Gezien de macht van de Boerinnenbond op het Vlaamse platteland, rijst de vraag welke rol zij voorschreef bij de professionele invulling van het begrip 'landbouwster'. Verbeterde zij als belangenverdedigster van de boerinnen de perceptie van hun beroepsleven, of droeg ze bij tot het gangbare beeld: de boerin als echtgenote van de boer?⁷⁶

71. H.V.H., 'Als zoete Balsemgeur', in: *DB* 5 (1924) 65-66; H.V.H., 'In 't kleine witte huisje', in: *DB* 1 (1933) 3-4.

72. H.V.H., 'Een kostbaar Familiestuk', in: *DB* 5 (1921) 79-80.

73. Voorbeelden in *De Boer*, weekblad van de Boerenbond: Engelen, "Onze Kaatjes", *De Boer* (7 april 1934) 4; "Voor onze boerendochters", *De Boer* (3 augustus 1935) 2; "De toekomst van het boerenmeisje", *De Boer* (16 juli 1938) 3.

74. Gubin, 'Femmes rurales en Belgique', in: *Sextant*, 5 (1996), 63.

75. Paul De Vuyst, "Les moyens de faciliter le travail de la paysanne", in: *Rapport présenté au Congrès international d'agriculture* (Dresden 1939) 1.

76. Christine Verachtert, Het beeld van de moeder in het ledenblad van de Boerinnenbond, 1909-1930 (Licentiaatsverhandeling Pedagogie Katholieke Universiteit Leuven 1981).

In de taken die de Boerinnenbond voor haar leden zag weggelegd op het boerenbedrijf voltrok zich een evolutie. Vóór de Eerste Wereldoorlog richtte *De Boerin* zich vooral tot de meer gegoede landbouwersgezinnen. Vele van hen beschikten over personeel. Hierdoor droeg de boerin een belangrijke verantwoordelijkheid, die verder ging dan het ‘grof werk dat even goed door de eenvoudigste werkvrouw kan verricht worden. [...] De boerin immers is niet alleenlijk de hulp, zij is ook de raadgeefster van den landbouwer. De boer weet dat zijne vrouw zijne raadgeefster is, en daarom ook komt hij dikwijls hare meening en haren raad afvragen’.⁷⁷ De boerin bekleedde een intermediaire positie tussen de familie en het personeel. Zij was ‘het middenpunt tusschen vader en kind, tusschen meester en dienstbode’ en werd beschouwd als een spilfiguur in de sociaal-economische eenheid van het landbouwbedrijf.⁷⁸ Haar taak was wezenlijk anders dan die van de boer, maar werd wel als even essentieel voor een goed functionerend boerenbedrijf ervaren.

Tijdens het interbellum verbreedde de aanhang van de Boerinnenbond over de verschillende sociale lagen van de plattelandsbevolking. Tegelijkertijd zette de modernisering van de landbouw zich definitief door. Dit bracht een verenging van de landelijke vrouwenarbeid mee. De technische mechanisatie voltrok zich in de eerste plaats in de vrouwelijke arbeidsdomeinen. Magreet van der Burg concludeert dat in het zog van de modernisering van de landbouw de burgerlijke opvatting dat vrouwen primordiaal in het huishouden en bij het gezin horen, eveneens ingang vond op het platteland.⁷⁹ De Boerinnenbond nam een ambigue houding aan ten opzicht van de bedrijfstaken van de landbouwster. Ondanks de verantwoordelijkheden die ze de boerinnen voorschreef, benadrukte ze de autoriteit van de man als het gezinshoofd. De boerin werd zijn ‘gezellin’; haar professionele taken waren slechts van secundaire orde.⁸⁰ De opsplitsing van de mannelijke en de vrouwelijke taken werd als een natuurlijk gegeven voorgesteld en vertaalde zich in een ruimtelijk patroon dat in overeenstemming leek met de idee van gescheiden sferen.

De boer, de echtgenoot, is de meester van den grond; hij bewerkt en dwingt door zijn zweet zijn akker tot vruchtbaarheid; al zijn krachten, al zijn denkvermogen gaan van zijn veld naar zijn vee, en daaruit ontwoekert hij het brood dat hij zijn kroost aanbiedt. Hij zal het brood in huis brengen.⁸¹

77. ‘Een nuttig werk voor Boerinnen en Boerendochters’, in: *DB* 8 (1911) 80-81.

78. ‘Het huiselijke geluk (Vervolg)’, in: *DB* 7 (1914) 88.

79. Margreet van der Burg, “‘Geen tweede boer’”. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen in Nederland 1863-1968’, in: *A.A.G. Bijdragen* 41 (2002) 9-10.

80. “Vader en moeder moeten dit lezen”, *DB* 7 (1934) 235.

81. L. ‘Wat de Vrouw vermag (Vervolg)’, in: *DB* 2 (1921) 21-22.

Reeds in 1907 omschreef Paul De Vuyst de taken van de boerin als ‘de gezondheidsdienst der hoeve, het bestellen der huisdieren, het neerhof, de melkerij en de moestuin’.⁸² Deze taken werden niet als een ‘groot aandeel in het eigenlijk boerenwerk’ gezien.⁸³ Ze hadden minder betrekking op het land en bevonden zich dichter bij het huis en het erf. Een aantal metaforen moest dit verhelderen: ‘De boer is wel “eerste minister”, doch ook tevens minister van “buitenlandsche zaken”, terwijl de boerin het departement van “binnenlandsche zaken” onder haar beheer neemt’.⁸⁴ De boerin voerde haar taken inderdaad meestal uit in de nabijheid van het woonhuis. Voor Nederland besluiten Magreet van der Burg en Krista Lievaert zelfs dat ‘alle vrouwentaken die niet op of om de boerderij plaatsvonden, onder het arbeidsdomein van de boer vielen’.⁸⁵

De boerin was onder meer verantwoordelijk voor de tuin als onderdeel van het erf. De tuin bestond zowel uit een moestuin als uit een siertuin die respectievelijk een economische en een esthetische functie hadden. Vooral in de naoorlogse crisisperiode werd de opbrengst van de moestuin als een waardevolle aanvulling gezien op de gewone inkomsten.⁸⁶ De productie in de moestuin was autarkisch van aard. Wellicht niet toevallig was het daarom een vrouwelijke bevoegdheid. Voor het siergedeelte van de tuin golden dezelfde normen als voor het huis: schoonheid en ordelijkheid. Het buitenuitzicht van het huis en de hoeve werd beschouwd als een indicator voor de inwendige zindelijkheid en orde: ‘Een huis met een mooi onderhouden tuin verraadt steeds dat binnen ook de zindelijkheid zal heerschen!’⁸⁷ Zoals de boerin werd gewezen op haar verantwoordelijkheid voor de propere lichamelijke van haar huisgenoten – de spiegel van een zuiver innerlijk – werd ze verantwoordelijk geacht voor een verzorgde woning – uiting van een goed functionerend huishouden.

In de uitoefening van haar huishoudelijke taak werd de boerin aangevaard om spaarzaamheid aan de dag te leggen.⁸⁸ Ze beheerde hierbij de financiële middelen. Dat was een vorm van verborgen arbeid die nauwelijks in de statistieken werd opgenomen.⁸⁹ De Boerinnenbond schatte het belang van een goede boekhouding echter hoog in en vestigde er de aandacht op: ‘Zij kan

82. Paul De Vuyst, *De maatschappelijke rol der boerin. Hare opleiding. De Boerinnenkringen. – Hunne Inrichting in het buitenland. Practische wenken* (Brussel 1907) 126.

83. ‘Waarom die landbouwartikels?’, in: *DB* 12 (1932) 353.

84. ‘Waarom die landbouwartikels?’, in: *DB* 12 (1932) 353.

85. Magreet van der Burg en Krista Lievaert, *Drie generaties in schort en overall: terugblik op een eeuw vrouwenarbeid in de landbouw* (Rapport 148. Landbouwuniversiteit Wageningen 1998) 17.

86. Rustica, ‘Tuiniersters!’, in: *DB* 3 (1920) 40.

87. ‘Prijskampen voor Boerenhof’, in: *DB* 6 (1927) 114-115.

88. ‘Het huiselijk geluk’, in: *DB* 6 (1914) 75-76.

89. Katrien Verstraete, *Het erf van mijn moeder. Drie generaties vrouwen in land- en tuinbouw* (Leuven 2003) 53-58.

de zaken zooveel vooruithelpen door zich op de hoogte te houden van de marktprijzen, door het geld met overleg te besturen, door boek te houden over de inkomsten en de uitgaven, en na de dagtaak de werkzaamheden, de vooruitzichten, de geldelijke aangelegenheden met haar echtgenoot te bespreken'.⁹⁰ De boerin moest ook waken over de modernisering en rationalisering van het bedrijf. Gedurende het interbellum verschenen in *De Boerin* artikelen over de bouw en uitrusting van stallen.⁹¹ Daarin werden soms behoorlijk technische zaken uiteengezet. De boerin moest 'een woordje meepraten' en 'den boer nu en dan eens op de schouders [...] tikken en zeggen: "Baas, dat moet hier veranderen, de koestal moet beter verzorgd worden"'.⁹² De boer was bovendien niet altijd op de boerderij aanwezig waardoor zijn functies soms *ad interim* moesten worden waargenomen door de boerin.⁹³

De houding van de Boerinnenbond ten opzichte van de professionele rol van de boerin was dus tweeslachtig. In de eerste plaats benaderde ze de boerin toch vooral als echtgenote en moeder. Haar professionele taken waren echter van secundair belang.⁹⁴ De onderschikking in het huwelijk werd doorgetrokken naar de economische orde in het landbouwbedrijf. Dit gebeurde niet alleen in expliciete bewoordingen, maar tevens door impliciete associatie van de boerin met een autarkische bedrijfsvorm, waarin passief beheer (eerder dan actieve productie) centraal stond. Op ruimtelijk vlak reflecteerde deze hiërarchie zich in de ideologie van de gescheiden sferen: de boerin nam de taken rondom het woonhuis op zich terwijl de boer naar het verder afgelegen land trok en 's avonds thuis kwam. Anderzijds was het één van de doelstellingen van de Boerinnenbond om het landbouwbedrijf te moderniseren. Hiervoor deed ze een beroep op de kennis van de boerin, evenals op haar spaarzaamheid in het huishouden. Deze twee elementen wijzen op de grote bijdrage van de boerin in het functioneren van het boerenbedrijf.

Actief lid van de boerinnengilde in de parochie

Elke boerinnengilde organiseerde zich binnen de sociale en geografische eenheid van een parochie. In de praktijk kwam dit meestal neer op een werking op

90. L. 'Wat de Vrouw vermag (Vervolg)', in: *DB* 2 (1921) 21-22.

91. R.R., 'Reinheid een hoofdvereishte in hoenderteelt', in: *DB* 12 (1933) 362-364; R.D., 'Versche lucht voor het vee in den Winter', in: *DB* 1 (1935) 6-7; Dr. Veearts, D.S., 'Ook voor den stalvloer zorgt de boerin', in: *DB* 8 (1936) 229.

92. J.D., 'Lucht in den koestal', in: *DB* 3 (1932) 73.

93. "Waarom die landbouwartikels?", *DB* 12 (1932) 353.

94. Voor Nederland komt Josian Strous tot gelijkaardige conclusies: Josian Strous, 'Voor het belang der boerin. De Boerinnenbond van de NCB, 1928-1967', in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 22 (Nijmegen 1992) 85.

dorpsniveau. Een parochiale gilderaad bestond uit een proost, een voorzitter, ondervoorzitter en secretaresse. Deze raadsleden moesten zoveel mogelijk de verschillende wijken van het dorp vertegenwoordigen, waardoor ze meestal wijkmeesteressen werden genoemd.⁹⁵ De wijkwerking vormde dus een intermediair niveau tussen de leden en het gildebestuur.⁹⁶

Elk lid van de boerinnengilde werd geacht een aantal verantwoordelijkheden te nemen op dorpsniveau. Vanaf het einde van de jaren twintig werden de leden van de Boerinnengilde opgeroepen om minstens één keer per jaar, vaak in de periode van de grote schoonmaak, gezamenlijk de kerk schoon te maken. De dorpskerk – het ‘huis van God’ – vormde hét fysieke centrum van de parochie. In de jaren dertig verschenen er in *De Boerin* heel wat groepsfoto’s waarin vrouwen in poetsuitrusting poseerden aan de ingang van de kerk.⁹⁷ De oproep om ‘een leger van vrijwilligers te vormen om samen eens de groote kuisch onzer kerk te doen’ werd voor het eerst in 1928 geformuleerd:

Alles blonk: alle hoeken, plaatsen en meubelen waren gekuischt en gewaschen. Jezus’ woonst was schoon en ons hart was gevuld met zoete blijdschap, want wij voelden dat wij nu eens rechtstreeks voor Jezus hadden gewerk[t]. [...] Mocht ons voorbeeld nagevolgd worden, opdat men toch op geen enkel dorp eene vuile kerk nog zou aantreffen!⁹⁸

In dit jaarlijks evenement in de parochiewerking werden de huishoudelijke en religieuze ijver op een interessante wijze aan elkaar gekoppeld. De analogieën werkten in verschillende richtingen op elkaar in: het taalgebruik over het huis en het huishouden werd ook gehanteerd voor een breder sociaal terrein, namelijk het niveau van het dorp. Daarbij kreeg het tegelijkertijd een religieus-morele geladenheid. Bovendien vormde het initiatief een gelegenheid om als boerinnengilde op een positieve manier naar buiten te komen en om *know how* rond de huishoudpraktijk door te geven aan de leden. Met een dergelijke collectieve poetsbeurt activeerde de Boerinnenbond bij de boerin een groot aantal rollen: die van moeder-huishoudster, gelovige en lid van de boerinnengilde.

De boerinnen moesten ook zorgen voor een aangenaam dorpsaanzicht. Zij werden verantwoordelijk gesteld voor het aanzicht van de hoeven, dat bepalend werd geacht voor het aanzicht van het dorp. Vooral het plaatsen van bloemen aan het venster vormde een belangrijk actiepoint.⁹⁹ Frisse bloemen

95. Zie ook: *DB Jubelnummer* (1936) 13.

96. Goethals, *De Belgische Boerinnenbond*, 41.

97. *DB* 9 (1931) 260; *Ibidem* 3 (1932) 95; *Ibidem* 1 (1934) 30, *Ibidem* 7 (1934) 221; *Ibidem* 10 (1934) 289; *Ibidem* 1 (1936) 24.

98. ‘Om na te volgen’, in: *DB* 5 (1928) 113-114.

99. M.L., ‘Ons Huis’, in: *DB* 2 (1920) 22-23; M.W., ‘Brabantsche Boerinnendag’, in: *DB* 5 (1931) 154.

op de vensterbank waren een teken dat de vrouw in huis haar rol van huishoudster goed kon waarmaken.¹⁰⁰ Het was tegelijk ook een indicator voor haar toewijding aan de parochie en getrouwheid aan de Boerinnenbond. Vooral de Boerinnenjeugdbond had een hele werking opgezet rond bloemen- en tuinversiering.¹⁰¹ Dit gebeurde naar analogie met het versieren van de Maria-kapelletjes op wijkniveau. Herhaaldelijk werd erop gewezen dat het versieren van de hoeven een manier was om zich te manifesteren als v.j.b.-meisje.¹⁰² In de beeldspraak werden v.j.b.-meisjes ook vereenzelvigd met bloemen, wat duidelijke morele connotaties had:¹⁰³

*Meisjes zijn bloemen. Dus moeten zij steeds zorgen onaangeraakt te blijven. Want een bloem die wordt aangeraakt, verliest haar frischheid en haar glans.*¹⁰⁴

Vertegenwoordigster van de 'katholieke boerenstand' in de wereld

Wat is er meer gewenst voor onze v.j.b.-meisjes dan dat ze hun schuchterheid toch eens zouden te boven komen, en niet langer meer bevreesd zijn vooruit te treden als hun 't woord gevraagd wordt? [...] En waarom zijn ze zoo verlegen? Juist omdat ze tot hertoe steeds de verkeerde gedachte behouden dat zij enkel thuis hooren op hun boerderij. Ze hebben gelijk, daar hooren ze thuis, eerst en vooral, dat geef ik gaarne toe. Maar dat sluit niet uit, dat ze evenals met melkemmaer, met borstel en [dweil], ook met het woord moeten kunnen omspringen. Waarom zouden zij niet evengoed als de juffrouwen van de stad op de planken durven verschijnen?¹⁰⁵

Ondanks de aandacht die de Boerinnenbond had voor het huiselijk leven, blijkt uit dit citaat dat de organisatie ook kansen bood voor de ontwikkeling van andere vaardigheden en voor deelname aan het maatschappelijke leven. Eliane Gubin, die het bronnenmateriaal van de Belgische Boerinnenbond voornamelijk las in termen van patriarchale overheersing, ontkent niet dat de activiteiten een vluchtmogelijkheid konden bieden om aan de sfeer van het huis en het dorp te ontsnappen. Volgens haar stelde die '*possibilité d'évasion*' een aantal boerinnen in staat om nieuwe horizonten te verkennen, ook in

100. Matant, 'Ons Huis. De vensters in de woonkeuken', in: *DB* 6 (1928) 128; 'Gewestelijke Boerinnendag te Putte', in: *DB* 10 (1931) 315.

101. Zie: *DB* 12 (1938) 317.

102. 'Bloemen in en om de boerderij', in: *DB* 11 (1934) 341; 'Bloemen in Huis', in: *DB* 6 (1935) 180.

103. 'Hoe moet de v.j.b. in het openbaar voorkomen?', in: *DB* 7 (1933) 213.

104. 'Meisjes zijn bloemen', in: *DB* 8 (1938) 214.

105. I.P., 'Voordracht, zang en spel als opvoedingsmiddel bij de v.j.b.-meisjes', in: *DB* 1 (1935) 24-25.

het publieke leven.¹⁰⁶ Dat de organisatie zich inspande om tot het wezen van de boerin door te dringen, kon het gevoel van eigenwaarde versterken, en op die manier een participerende, en misschien zelfs emanciperende dynamiek op gang hebben gebracht. De Boerinnenbond waakte er echter over dat de deelname aan het publieke leven plaatsvond binnen vooraf bepaalde krijtlijnen.

De participatie aan het maatschappelijk leven werd, in overeenstemming met de hiërarchische structuur van de Boerinnenbond, op een getrapte wijze georganiseerd. De basisentiteit was steeds de parochiale Boerinnengilde. Om de bestuursleden van deze gilden op te leiden, organiseerde de Boerinnenbond algemene vergaderingen die werden opgevat als studiedagen. Geleidelijk ontwikkelden er zich gewestelijke studiekringen. Zij vormden telkens het decor voor vorming, toespraken en ontmoetingen tussen landbouwsters. Uit de verslagen blijkt dat de bijeenkomsten voor veel boerinnen een gelegenheid vormden om buiten de grenzen van de hoeve te komen en om voor enkele momenten aan de dagelijkse sleur te ontsnappen. De evenementen konden voor de boerin een manier zijn om zich te 'oefenen' in bredere maatschappelijke participatie.

De Boerinnenbond kwam het meest opvallend naar buiten met de twejaarlijkse massabedevoort naar Lourdes, Lisieux of Rome. Hoewel de Boerinnenbond die strikt orkestreerde, boden ze aan de boerin de mogelijkheid om plekken te zien die volledig buiten haar dagelijkse leefwereld lagen. Voor de thuisblijvers werd er zeer uitvoerig verslag uitgebracht van deze activiteiten.¹⁰⁷ De orde en discipline die van de leden werd vereist, werd regelmatig in huiselijke termen vertaald. Op reis zijn betekende het thuis-zijn ritualiseren. Een treincoupé werd plots een huis, bevolkt door een 'huiselijk gezelschap', waar men zich ook als dusdanig moest gedragen.¹⁰⁸ Ook voor het verblijf in het hotel golden gedragscodes die onrechtstreeks refereerden aan rollen in het huis of op de boerderij.¹⁰⁹ Hoewel dit nadere studie zou vergen, kan men veronderstellen dat tijdens de Lourdesbedevaarten een groot aantal identiteiten en deelrollen van de boerin werden geactiveerd en op scène gebracht.

Uit verslagen blijkt dat het niet vanzelfsprekend was voor de landbouwster om de hoeve te verlaten voor deze ledenactiviteiten, zeker wanneer ze meerdere dagen duurden.¹¹⁰ Indien de echtgenoot toestemming gaf, was het als lid van de Boerinnenbond echter geoorloofd om op welbepaalde momenten uit

106. Gubin, 'Femmes rurales', 88-89.

107. 'Onze bedevaart naar Lourdes en Lisieux', in: *DB* 7 (1926) 151-162; 'Onze jubelbedevaart', in: *DB* 7 (1936) 188-204.

108. 'Onze bedevaart naar Lourdes', in: *DB* 7 (1934) 195.

109. J.G., 'Wellevendheid op reis', in: *DB* 3 (1926) 57.

110. A.B., 'Wie gaat er mee?', in: *DB* 2 (1927) 30-31. Zie ook: Goethals, *De Belgische Boerinnenbond*, 127 en Lauwers, *De Boerinnenjeugdorganisatie*, 86.

de dagdagelijkse rolpatronen te stappen.¹¹¹ Alle werk in huis en op de boerderij moest dan vooraf ‘gepland’ en ‘geregeld’ worden, zodat de huisgenoten geen hinder zouden ondervinden van de afwezigheid van moeder of dochter.¹¹²

Wat het totaaleffect was van dit discours met betrekking tot genderemancipatie is moeilijk eenduidig te bepalen. Volgens Mieke Aerts werkten bepaalde sociale organisaties tijdens het interbellum emanciperend omdat ze de vrouwen voor het eerst als een volwaardige maatschappelijke categorie beschouwden en hen verantwoordelijk stelden voor een bepaald segment van de het openbaar leven.¹¹³ De Boerinnenbond wees inderdaad als eerste op het maatschappelijk belang van goed opgevoede boerinnen. Anderzijds was de beweegruimte beperkt: de leden mochten de grenzen van de huiselijke sfeer slechts overschrijden voor zover het activiteiten waren waarin de ideologie van de organisatie actief werd verkondigd. Een lid van de Boerinnenbond moest op elk moment het eigen, niet-stedelijke, christelijke karakter van het platteland en van de plattelandsvrouw uitdragen.

Conclusie:

Boerinnen overbruggen de paradox tussen moderniteit en traditie

Tijdens het interbellum schreef de Boerinnenbond verschillende rollen voor aan haar leden. Elk van die sociale waarden en normen had betrekking op een materieel schaalniveau van haar leefwereld, gaande van het lichaam en ziel tot de parochie. In een krachtig normatief discours haakten vrouwelijke taken, wonen en religie in elkaar. De verschillende ruimtelijke niveaus in het wereldbeeld dat de Boerinnenbond haar leden voorhield, hadden hetzelfde middelpunt, namelijk de boerin. Zij was de centrale figuur in het gezin. Deze kleine maatschappij was een onderdeel van de grotere maatschappij via de parochie.¹¹⁴ Het wereldbeeld vertoont parallellen met de wijze waarop Bart Verschaffel spreekt over het premoderne Vlaanderen dat hij typeert als een ‘gecentreerde’ en ‘naar binnen gekeerde’ wereld waarin iedereen weet wat zijn specifieke taak

111. ‘Naar de Retraite’, in: *DB 12* (1924) 178; ‘Recollectiedagen voor wijkmeesteressen’, in: *DB 12* (1935) 378-379.

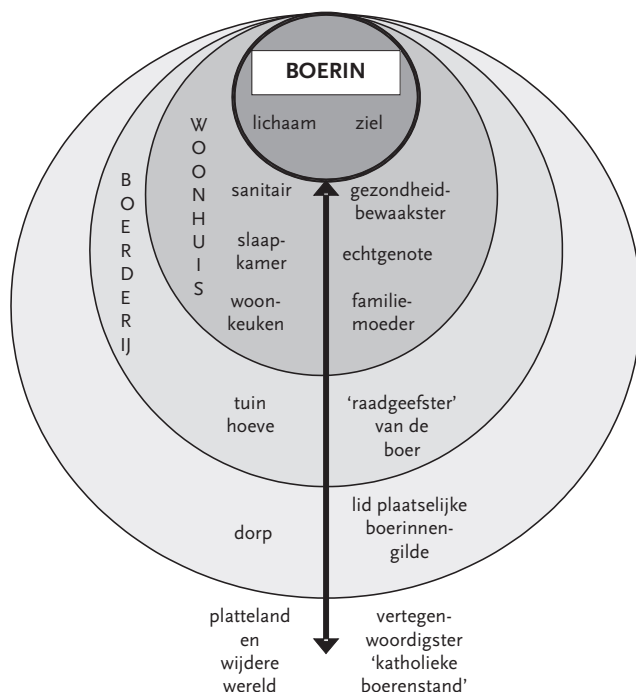
112. ‘Algemeene Vergadering van den Belgischen Boerenbond’, in: *DB 4* (1919) 46.

113. Mieke Aerts, ‘Op zoek naar konstrukties van vrouwelijkheid naar aanleiding van drie katholieke vrouwenorganisaties in het interbellum’, in: *Tweede jaarboek voor Vrouwen-geschiedenis* (Nijmegen 1981) 144.

114. Lambert Engelen, e.a. *Studiedagen van den Belgische Boerenbond, Leuven, 26, 27, 28 en 29 december 1934* (Uitgaven van den Boerenbond Reeks B-XIX Leuven 1935), 9.

of rol is.¹¹⁵ Er zijn ook opvallende gelijkenissen met het woonpatroon van niet-westerse traditionele culturen waarin sommige antropologen en architectuurtheoretici eveneens diverse concentrische sferen erkennen.¹¹⁶

De parallellen tussen deze voorstellingen van een premoderne leefwijze en het ideale wereldbeeld van de Boerinnenbond inspireerden ons om het woonideaal en het daaraan gekoppelde rolmodel voor de boerin schematisch voor te stellen in figuur 1.

FIGUUR 1 Wereldbeeld met meervoudige rollen voor de boerin.

Hierin stellen de concentrische vormen de verschillende schaalniveaus voor, zowel in de materieefysieke omgeving (linkerhelft van het schema) als in de sociaalmorele rolmodellen (rechterhelft). Het materieefysieke en het sociaalmorele domein waren een spiegel van elkaar, wat mogelijkheden inhield tot het formuleren van verschillende analogieën en metaforen. Centraal hierin stond de boerin, die op ieder schaalniveau en in de twee domeinen werd aangesproken om welbepaalde rollen te vervullen. De zwakte van het discours lag

115. Bart Verschaffel, 'Mon lieu commun. Over de betekenis van het "werk" in het moderne', in: *De Witte Raaf*, 83 (2000) 8.

116. André Loeckx en Noël Naert, *Construire un autre village* (s.l. 1985); André Loeckx, Bou Mansour, *Architectuur als analogie* (s.l. 1988).

erin dat de Boerinnenbond via de omweg van de uitwendige materiële kenmerken (orde, netheid, gezelligheid, ...) toegang moest krijgen tot het dieperliggende sociaalmoreel niveau van haar leden. Hier zat een tegenstrijdigheid met de katholieke ideologie die het geestelijke (ziel) verhief boven het materiële (lichaam).

Het concentrische model is door de hoofdrolspelers van de Boerinnenbond nooit expliciet naar voren gebracht. Een coherent systeem was het dus zeker niet. Toch zijn er voldoende aanwijzingen dat de Boerinnenbond een dergelijke mentale voorstelling van de leefwereld van haar leden had. De concentrische structuur is immers in zekere zin vervat in de rubriekindeling van *De Boerin*, zoals we in de inleiding van dit artikel aangaven. Bovendien moest elke gilde op twee fronten ijveren: zowel voor 'de godsdienstige en zedelijke belangen' als voor het 'stoffelijk welzijn' van haar leden.¹¹⁷ Dit dualistische wereldbeeld is terug te vinden in het schema. De Boerinnenbond benadrukte de wisselwerking tussen de verschillende schaalniveaus. Toewijding op een hogere schaalniveau was een teken dat de rollen op een lager schaalniveau goed werden vervuld. Omgekeerd ging men ervan uit dat vroomheid op een lager schaalniveau (bijvoorbeeld werkzaamheid op de hoeve) zou 'afstralen' naar hogere schaalniveaus (bijvoorbeeld werkzaamheid in het dorp en voor de parochie).¹¹⁸

Met haar visie op wonen gaf de Boerinnenbond de leden de opdracht om op een organische manier bij te dragen tot de verbetering van de landelijke maatschappij in de richting die de organisatie vooropstelde. Ze bood de plattelandsvrouwen een programma dat de chaotische wereld ordende. Hierin benadrukte ze heel sterk de eigenheid en de gewoonten van de plattelandsbevolking, wat een duidelijke houvast kon betekenen in een snel evoluerende wereld. Volgens Ad de Jong kon de identiteitsbehoefte zo ver gaan, 'dat tradities niet alleen worden voortgezet, maar ook min of meer nieuw geschapen'.¹¹⁹ Binnen de woonideologie van de Boerinnenbond bevonden deze *invented traditions*¹²⁰ zich op de verschillende ruimtelijke niveaus waarin de boerin zich kon begeven.

In de sfeer van de lichaamsverzorging werd er bijvoorbeeld verkondigd dat er een lange traditie van 'reine' boerinnen zou bestaan. In werkelijkheid ging

117. Opgenomen in de 'grondkeure' van de Boerinnenbond (1907): 'De Boerinnenbond', in: *DB* 7 (1931) 196.

118. Zr. H.M.R., 'Onze dagelijksche opdracht. En bijzonder in het hart...', in: *DB* 2 (1936) 54.

119. Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001) 28.

120. Voor literatuur over etnicisering en *invented traditions* zie: John Hutchinson en Anthony D. Smith, *Ethnicity* (Oxford 1996); Eugene Roosens, *Eigen grond eerst? Primordiale autochtonie: dilemma van de multiculturele samenleving* (Leuven 1998); Johan Leman, *The dynamics of emerging ethnicities* (Frankfurt a.M. 1998).

het om hygiënenormen die slechts na de Eerste Wereldoorlog geleidelijk ingang vonden op het platteland. Een ander voorbeeld is de verdeling van de arbeid op basis van gender, waarbij het beroep van huishoudster onterecht werd voorgesteld als het ‘eeuwige’ beroep van de boerin. De gezelligheidsideologie en de burgerlijke *setting* van de gescheiden sferen leerden de Vlaamse boerengezinnen eveneens pas tijdens de jaren twintig kennen. De gezamenlijke schoonmaak van de kerk illustreert dan weer hoe bepaalde acties zodanig werden georkestreerd en herhaald, dat ze de vorm van een traditie aannamen. Op elk van die rollen werden bijbelse figuren gekleefd, die de ogenschijnlijke ‘terugkeer’ naar traditionele boerenwaarden evoceerden. In werkelijkheid ging het om nieuwe rollen die werden geformuleerd als antwoord op moderne noden.

De bestuursleden van de Boerinnenbond leken dus een premoderne levensorganisatie aan hun leden voor te spiegelen als reactie op het moderniseringsproces dat tijdens het interbellum het Vlaamse platteland bereikte. De Boerinnenbond trad op als een doorgeefluik van de positieve gepercipieerde aspecten van het moderniseringsproces (hygiëne, woninginrichting, boekhoudkunde, ...). De organisatie – met aan het hoofd enkele vooraanstaande katholieken die de hoop op een katholieke samenleving niet hadden opgegeven – probeerde eveneens het hoofd te bieden aan een aantal ‘moderne’ bedreigingen, niet in het minst aan het oprukkende stedelijke zedenverlies. Het pleidooi voor vooruitgang bleef dus gekoppeld aan een zelf ontworpen ideaal van een landelijke samenleving.

De normen werden gecreëerd door een katholieke landelijke elite die het standsgebonden en landelijk karakter van het wonen op het platteland sterk benadrukte. Maar deze elite had weet van de ontwikkelingen in het stedelijk en burgerlijk wonen, waardoor niet-landelijke elementen in de woonnormen doordrongen. Hierdoor ontstond een tweezijdige paradoxale samenhang tussen algemene verburgerlijking en een standgebonden ideaal enerzijds en tussen moderniteit en ideologisch traditionalisme anderzijds.¹²¹

Zoals vele andere organisaties uit het middenveld creëerde de Boerinnenbond een eigen verhaal, dat haar leden een houvast moest bieden in een snel veranderende wereld. Door gebruik te maken van *invented traditions* construeerde men een collectief geheugen en een positief zelfbeeld bij de boerinnen die voor het eerst als een volwaardige maatschappelijke groep werden benaderd. Dit proces kon op lange termijn emanciperend werken.¹²² Op korte termijn bakende de organisatie de beweegruijme van de boerinnen echter strikt

121. In andere contexten is ook gewezen op deze, op het eerste zicht paradoxale, samenhang: Alison Light, *Forever England. Femininity, Literature and Conservatism between the Wars* (Londen 1991); Judy Giles, *The Parlour and the Suburb. Domestic Identities, Class, femininity and Modernity* (New York 2004).

122. Aerts, ‘Op zoek naar konstrukties’.

af. Een plattelandsbevolking met een sterk standsgevoel vormde immers een trouwe achterban voor de politieke acties van de katholieke woordvoerders en zou minder vatbaar zijn voor plattelandsvlucht. In een tijd waarin de plattelandsbevolking verminderde, was die steun zeer welkom bij de katholieke elite.

Over de auteurs

Sofie De Caigny (1977) is licentiate in de Moderne Geschiedenis. In 2001 behaalde ze de graad van Master in Cultuurmanagement aan de Universiteit van Barcelona. Zij publiceerde over de sociaal-economische ontwikkeling van Vlaams-Brabant van 1920 tot 1940. Momenteel bereidt zij aan het departement Geschiedenis van de KULeuven een proefschrift voor over wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum.

E-mail: Sofie.DeCaigny@arts.kuleuven.ac.be

Wouter Vanderstede (1976) is licentiaat in de Moderne Geschiedenis en volgde de aanvullende opleiding Sociale en Culturele Antropologie (GAS). Voor dit onderzoek was hij verbonden aan de Onderzoeksgroep Stedenbouw, Architectuur en Stedelijkheid binnen het Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening van de KULeuven. Daarnaast verrichtte hij onderzoek rond architectuureducatie in het basisonderwijs en participatie van kinderen in de ruimtelijke planning.

E-mail: woutervanderstede@yahoo.com